

Н. В. Ткаченко

аспірантка кафедри практичної психології
Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ УМОВИ ВИНИКНЕННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ЗАНЕДБАНОСТІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті проаналізовані внутрішні та зовнішні причини виникнення психолого-педагогічної занедбаності. Розглянуто соціальні, психологічні, педагогічні умови, що викликають певні деформації в розвитку особистості і призводять до психолого-педагогічної занедбаності в процесі навчання та виховання дітей молодшого шкільного віку.

Ключові слова: психолого-педагогічна занедбаність, соціальні умови розвитку, психологічні умови розвитку, педагогічні умови розвитку, соціальна дезадаптація, деформація, “соціальне сирітство”, сімейна система, рефлексія.

Постановка проблеми. Останнім часом все частіше в педагогіці та психології став вживатися термін психолого-педагогічної занедбаності, який застосовується до дітей в основному шкільного віку.

На нашу думку, психолого-педагогічна занедбаність — стан особистості дитини, який зумовлений соціальними, психологічними та педагогічними умовами, в яких розвивається дитина.

Соціальна занедбаність формується під впливом фактора, який викликає певні деформації особистості дитини. Основними проявами соціальної занедбаності в дитячому віці є нерозривність соціально-комунікативних якостей і властивостей особистості, низька здатність до соціальної рефлексії, труднощі в оволодінні соціальними ролями. Соціальна занедбаність протилежна вихованості, стаючи тим самим основою важковихованості і соціальної дезадаптації дитини [6, 54].

Педагогічна занедбаність обумовлена, перш за все, недоліками виховної та освітньої роботи, наслідком яких є несформованість дитини як суб'єкта навчально-пізнавальної, ігрової та інших видів діяльності. Її проявами слід вважати важконавчаємість, важковиховуваність, тобто, власне, педагогічні труднощі дитини і слабко виражену індивідуальність у навчально-пізнавальному процесі [7, 239].

Психологічна занедбаність у молодших школярів проявляється як неспроможність у навчанні та демонструється як нерозвиненість навчально-пізнавальної мотивації. Вони не усвідомлюють цілі навчання та зміст навчальної діяльності, а навчально-пізнавальна активність недостатньо розвинена.

Психолого-педагогічна занедбаність — це стан, протилежний розвиненості, освіченості (навченості): відсутність необхідного запасу знань,

слабке володіння способами і прийомами їх придбання і нерозвиненість навчально-пізнавальних мотивів.

Зовнішніми причинами психолого-педагогічної занедбаності в дитячому віці є дефекти сімейного виховання, на яке нашаровуються недоліки і прорахунки в виховній та освітній роботі в дитячому садку і школі, зокрема дегуманізація педагогічного процесу і сімейного виховання [8, 150].

Внутрішніми причинами виникнення і розвитку занедбаності дітей можуть бути індивідуальні психофізіологічні та особистісні особливості дитини, генотип, стан здоров'я, що домінують психоемоційні стани, внутрішня позиція, рівень активності у взаємодії з оточуючими [8, 100].

Таким чином, психолого-педагогічна занедбаність виникає там, де не створюються умови для повноцінної соціалізації та індивідуалізації особистості дитини: навколишнє мікросередовище, перш за все батьки і педагоги, негативно впливає на формування особистості дитини як суб'єкта власного життя — вона не отримує достатньої свободи для прояву своєї активності у взаємодії з предметним і соціальним середовищем.

Психологи та педагоги вважають, що в будь-якому суспільстві є люди, які вимагають особливої уваги до себе. І навіть в умовах інтеграції, коли виділяють різні проблеми або характер обмежень в можливостях людей, тим самим уже вважають, що зовнішні обставини, в яких вони знаходяться, або стан їх здоров'я не відповідають визначеним, прийнятим у даному суспільстві нормам [1, 54].

Шіпіцина Л. М. зі співавторами відзначає, що виявляється так зване "приховане соціальне сирітство", яке пов'язане з погіршенням життя сім'ї, падінням її етичних засад і зміною ставлення до дітей, аж до їх повного витіснення з сім'ї, внаслідок чого зростає безпритульність величезної кількості дітей і підлітків [6, 44].

Соціально запущені учні не тільки мають хронічну занедбаність з предметів навчальної програми та чинять опір психолого-педагогічним впливам, але, на відміну від педагогічно занедбаних, професійно не орієнтовані, у них не сформовані корисні навички та вміння, звужена сфера інтересів. Вони характеризуються глибоким відчуженням від сім'ї та школи, їх формування і соціальний розвиток йде в основному під впливом асоціальних, криміногенних груп, засвоєння групових норм і цінностей, які призводять до деформації свідомості, ціннісних орієнтацій і соціальних установок.

Одне з джерел попередження соціальної дезадаптації — формування належних цінностей. Суттєву роль у формуванні ціннісних орієнтацій відіграє родина [6, 40].

З точки зору ряду авторів, саме сім'я створює умови для попередження дезадаптації, тому що володіє потужним адаптаційним потенціалом. Крім того, саме родина перетворюється в один з найважливіших джерел формування ціннісних орієнтацій дітей і підлітків [5, 98].

Спосіб життя сім'ї, відносини членів сім'ї один до одного і до інших людей, до груп і до суспільства в цілому — ось що відіграє визначальну роль у вихованні та навчанні. Вимоги, що пред'являються до життя батьками, і форма, в якій ці вимоги здійснюються: вибір слів, організація дозвілля в

сім'ї, відносини з друзями та сусідами і розмови про це — все це, в тому чи іншому сенсі, набуває для дитини особливе значення саме тому, що вона почула це від людей, яким довіряє.

Відповідно до поглядів соціальних педагогів, психологів, сім'я сприяє не тільки формуванню особистості, а й самоствердження людини, стимулює її соціальну, творчу активність, розкриває індивідуальність. Безпосередньо досвід дитини, придбаний в сім'ї, в молодшому віці стає єдиним критерієм ставлення дитини до навколишнього світу, людей. Правда, і в умовах сім'ї виховання та навчання може бути деформованим, коли батьки хворі, ведуть аморальний спосіб життя, не мають ні педагогічної, ні психологічної культури і т.д.

У монографії Л. М. Шіпіциної зі співавторами зазначалося, що гостра соціальна криза в нашій країні позначилася не лише на соціальному, а й на моральному здоров'ї сім'ї.

Найбільш гострі соціальні проблеми сучасної сім'ї обумовлені сьогодні низкою факторів:

- а) різким соціально-економічним розшаруванням суспільства;
- б) постійним дефіцитом у галузі державного фінансування бюджетної сфери;
- в) зростанням прихованої і явної безробітності населення;
- г) наростанням вимушеної міграції населення із-за різних надзвичайних ситуацій;
- д) обмеженнями у географічній мобільності з метою поліпшення життєвих умов [6, 67].

Різноманітні причини, що викликають сімейне неблагополуччя, взаємопов'язані і взаємозалежні. Можна виділити три групи причин неблагополуччя в сім'ї, що негативно впливають на дитину:

кризові явища в соціально-економічній сфері, які безпосередньо впливають на сім'ю та знижують її виховний потенціал;

причини психолого-педагогічних властивостей, що пов'язані з внутрісімейними відносинами і вихованням та навчанням дітей у сім'ї;

причини біологічного характеру (фізично чи психічно хворі батьки, погана спадковість у дітей, наявність у сім'ї дітей з вадами розвитку або дітей-інвалідів).

Ослаблення або навіть розрив сімейних зв'язків між дітьми та батьками також викликають:

- а) надзайнятість батьків;
- б) конфліктна ситуація в сім'ї;
- в) пияцтво батьків;
- г) випадки жорстокого поводження з дітьми (фізичного, психічного, сексуального насильства);
- д) відсутність в сім'ї сприятливої емоційної атмосфери;
- е) типові помилки батьків у вихованні дітей;
- є) особливості підліткового віку та ін.

Багато батьків помилково перекладають всю відповідальність за виховання та навчання дитини на “плечі” виховних та навчальних закладів.

Діти приходять до школи з вже сформованими індивідуально-особистісними особливостями. Учитель не може спілкуватися з кожною дитиною індивідуально, як з унікальною у своєму роді, що склалася особистістю. Школа може тільки коригувати, а іноді й виправляти плоди сформованого сімейного виховання та навчання. І все, що ціннісна свідомість дитини отримуватиме в школі, вона буде порівнювати з тим, що вже знає з власного досвіду життя в родині. По-друге, професійне завдання кожного педагога — нести знання та формувати вміння в своїй специфічній сфері, і все інше неминуче опиняється на периферії його уваги [1, 55]. По-третє, маючи десятки, якщо не сотні учнів, вчитель не може спілкуватися з кожним, як з цілісною, своєрідною, унікальною особистістю.

Правильні взаємини між дітьми та дорослими, на думку педагогів і психологів, — найважливіший фактор розвитку дитини. При порушенні взаємовідносин дитина відчуває розчарування і схильність до різних вчинків.

Провідний шлях виховання — це організація способу життя сім'ї, це наслідування дитини вчинків і дій батьків. Для того, щоб змінити поведінку дитини і її саму в кращу сторону вчителям, перш за все, потрібно змінити себе.

Людина народжується як біологічна істота, стає ж вона особистістю, засвоюючи соціальний досвід поведінки, яка передається в процесі виховання, навчання та розвитку особистості від одного покоління до іншого [2, 74].

Сім'я забезпечує дитині психологічний комфорт або, навпаки, породжує відчуття непотрібності, занедбаності, самотності. Безладне життя, приятелі батьків — все це створює у сім'ї обстановку суєти, прояв зайвих емоцій. Також все це перевантажує нервову систему дітей. У колі інтересів і занять батьків діти відходять на периферію, тому що увага батьків зосереджується на своїх приятелях. Аналогічно впливають на життя сім'ї часті візити друзів дітей.

Батьки часто скаржаться на те, що вони працюють, зайняті і їм ніколи займатися вихованням та навчанням дітей. Соціологи встановили, що на виховання дітей у батьків залишається щоденно всього лише 17 хвилин [5, 66]. Але батьки виховують дітей в сім'ї не тільки під час своєї присутності, але й відсутності.

Сімейне виховання — це не моралі і нотації, а весь спосіб життя, це постійне спілкування з дітьми. Виховують у родині іноді навіть мовчанням, поглядом, мімікою, жартом чи смутком.

Трагедія людини — з малих пір відчути себе приреченим невдахою, здатним здійснювати лише негативні дії. Необоротні наслідки можуть спричинити байдужість осіб, чия думка для неї має важливе значення.

Сім'я з існуючими в ній взаємовідносинами між дітьми і батьками — перша школа інтелектуального, морального, естетичного і фізичного виховання.

Російське прислів'я говорить: "Дитина навчається тому, що бачить у себе в будинку: батьки приклад тому". Дитина повторює все, що ми робимо, говоримо, робить ті самі вчинки, що й ми. У сім'ї дитина отримує

перші уявлення про те, як треба жити і вести себе в суспільстві. Спілкування в сім'ї задає дітям певні моделі поведінки. Стиль спілкування в сім'ї впливає на подальше формування особистості дитини. Довіра виробляє у дітей почуття власної гідності, розвиває самостійність, доброзичливість. Адекватна оцінка дитини з боку дорослих допомагає правильно йому побачити себе збоку, оцінити свої вчинки. Дитина з завищеною або заниженою самооцінкою не отримує в процесі спілкування з батьками критичної оцінки своїх особистісних якостей і вчинків. Це порушує її гармонійний розвиток і призводить до внутрішнього конфлікту, дискомфорту і відповідним форм поведінки, таким як агресивність, підозрілість, впертість, хвороблива уразливість. У сім'ї, де є люди, які п'ють, діти почувають себе покинутими, самотніми, а саме головне, незахищеними.

Принципи відносин батьків з дітьми:

— Я хочу, щоб мене любили. Тому я буду відкритий люблячим дитячим серцям.

— Я — єдиний, хто може прожити моє життя. Тому я не повинен прагнути до того, щоб повністю керувати життям дитини.

— Я часто забуваю про складні лабіринти дитинства. Тому я дозволю дітям допомогти мені знайти виходи з тупикових ситуацій.

— Я знаю багато про навколишній світ. Тому я буду намагатися, щоб моя дитина теж знайшла себе в цьому світі.

— Я не можу зробити, щоб страх, біль і розчарування дитини зникли. Тому я буду прагнути пом'якшувати удари долі.

— Я відчуваю страх, коли я беззахисний. Тому я буду торкатися до внутрішнього світу дитини з добротою, ласкою і ніжністю [5,82].

Отже, сім'я — це той первинний осередок, в якому починається і відбувається життя дитини. За сприятливих умов дитина набуває в сім'ї початкових моральних знань, прилучається до міжособистісних відносин, що сприяє її соціалізації, готується до адекватного входження в інші мікрогрупи та макросоціум в цілому. Ці важливі проблеми знайшли висвітлення у працях Е. Арутюнянц, Д. Берто, О. Докукіної, В. Дружиніна, З. Кісарчук, Л. Повалій, В. Постового, О. Хромової та інших вчених.

Як структурна соціальна одиниця, сім'я віддзеркалює загальний стан суспільства, суперечності й наслідки процесів, що відбуваються в ньому. За сучасної економічної і політичної ситуації в Україні інститут сім'ї зазнає серйозних матеріальних і морально-психологічних труднощів. Наслідком цього є зменшення народжуваності, зниження у батьків орієнтації на виховання та навчання дітей з одночасним зростанням конкуруючих з цим аспектом видів діяльності.

Прагнення членів сім'ї до самовияву значною мірою блокується суттєвою перепоною: вже вітальні потреби, які складають основу всієї піраміди потреб людини, переважна більшість громадян не може задовольнити повною мірою. До цього долучається моральне неблагополуччя, психологічна криза. І це далеко не повний перелік соціально-психологічних чинників, що впливають на життєдіяльність сімейного мікроколективу, негативно позначаючись на реалізації його основних функцій.

Не можна не зважати й на невикористання батьками (через об'єктивні і суб'єктивні причини) досвіду народної педагогіки, певну їх відмежованість від здобутків психолого-педагогічної науки, що також не сприяє становленню й розвитку виховного та навчального потенціалу сім'ї.

З-поміж основних функцій, які покладаються на сім'ю як соціальний інститут, важливе місце належить виховній, а також емоційній і духовній функціям, які повною мірою можуть розглядатися як складові виховної системи. Виховна функція сім'ї здійснюється в процесі задоволення індивідуальних потреб дорослих її членів у батьківстві та материнстві, взаєминах з дітьми, їх виховання, навчання та самореалізації батьків у дітях.

Належна реалізація цієї функції сім'ї забезпечує соціалізацію молодого покоління, його підготовку до майбутнього життя. Емоційна функція передбачає задоволення членами сім'ї потреб у симпатії, повазі, визнанні, емоційній підтримці, психологічному захисті. Функція духовного (культурного) спілкування — це задоволення потреб у спільному довіллі, взаємному духовному збагаченні.

Висновок

Всі функції, притаманні сім'ї, реалізуються нею комплексно. При цьому зміна активності в будь-якому одному функціональному напрямі викликає зміни активності в інших функціональних аспектах. Однак такий взаємовплив не є однозначним. Скажімо, розведення сімей за рівнем матеріальної забезпеченості не може розглядатись як аналогічне їх розмежування за якістю виховання дітей. Підтвердженням цього може бути хоча б те, що в останні роки з'явилося немало дітей-правопорушників та психолого-педагогічно занедбаних дітей із цілком забезпечених і, на перший погляд, благополучних сімей.

Література

1. Бочелюк В. Й. Вчитель — створювач орієнтирів суспільного життя засобами особистісно-орієнтованого навчання // Матеріали міжрегіонального науково-дослідницького семінару "Створення іміджу сучасного закладу освіти" 8–9 квітня 1997 р. — Запоріжжя, 1997. — С. 53–56.
2. Бочелюк В. Й., Зарицька В. В. Педагогічна психологія: Навчальний посібник. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 248 с.
3. Гольштейн А., Хомик В. Тренінг умінь спілкування: як допомогти проблемним підліткам / Пер. з англ. В. Хомика. — К.: Либідь, 2003. — 520 с.
4. Деркач А. А. Психолого-педагогические проблемы взаимодействия учителя и учащихся / Под ред. А. А. Бодалева, В. Я. Ляудис. — М., 1980.
5. Комплексний супровід та корекція розвитку дітей-сиріт: соціально емоційні проблеми / Под науч. ред. Л. М. Шіпіциной і Є. І. Казакової. — СПб.: Інститут спеціальної педагогіки і психології, 2000. — 108 с.
6. Концепція попередження соціального сирітства та розвитку освітніх установ для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків / Под науч. ред. Л. М. Шіпіциной. СПб.: ІСПіП, 2000. — с.54
7. Овчарова Р. В. Практична психологія в початковій школі. — М.: ТЦ "Сфера". 2001. — 240 с.
8. Психокорекційна та розвиваюча робота з дітьми / Под ред. І. В. Дубровиной. — М.: Академія, 1999. — 160 с.

Н. В. Ткаченко

аспирантка кафедри практичної психології
Класический частный университет, г. Запорожье

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ЗАПУЩЕННОСТИ ДЕТЕЙ
МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА**

Резюме

В статье проанализированы внутренние и внешние причины возникновения психолого-педагогической запущенности. Рассмотрены социальные, психологические, педагогические факторы, которые вызывают некоторые деформации в развитии личности и приводят к психолого-педагогической запущенности в процессе обучения и воспитания детей младшего школьного возраста.

Ключевые слова: психолого-педагогическая запущенность, социальные факторы развития, психологические факторы развития, педагогические факторы развития, социальная дезадаптация, деформация, “социальное сиротство”, семейная система, рефлексия.

N. V. Tkachenko

postgraduate of Classic private university, Zaporozhye
department of practical psychology

**THEORY-METHODOLOGICAL TERMS OF ORIGIN TO PSYCHO-
PEDAGOGICAL TO NEGLECT OF CHILDREN OF JUNIOR
SCHOOL AGE**

Summary

In the articles analysed internal and external reasons of origin psycho-pedagogical to neglect. Social, psychological, pedagogical terms which cause certain deformations in development of personality and result to in psycho-pedagogical to neglect in the process of studies and education of children of midchildhood are considered.

Key words: psycho-pedagogical neglect, social terms of development, psychological terms of development, pedagogical terms of development, social dezadaptation, deformation, “social siritstvo”, family system, reflection.